

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ШЫҒЫСТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ
АРАБТАНУ ЖӘНЕ ИРАНТАНУ КАФЕДРАСЫ

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY
FACULTY OF ORIENTAL STUDIES
DEPARTMENT OF ARABIC AND IRANIAN STUDIES

«ПРОФЕССОР Ө.КҮМИСБАЕВТЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ ШЫҒЫСТАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ»

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
80 жылдығына және ф.ғ.д., профессор Өтеген Күмісбаевтың
75 жылдық мерейтойына арналған халықаралық
ғылыми-тәжірибелік конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, 3 сәуір 2014 жыл

MATERIALS

of the international scientific-practical conference

«PROFESSOR KUMISBAYEV'S CREATION AND THE ORIENTAL STUDIES PROBLEMS»

Almaty, april 03, 2014

МАЗМУНЫ СОДЕРЖАНИЕ

Ө.КҮМИСБАЕВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ ОТАНДЫҚ ИРАНТАНУ ҒЫЛЫМЫ ТВОРЧЕСТВО У.КУМИСБАЕВА И ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИРАНИСТИКА SCIENTIFIC WORK OF U. KUMISBAYEV AND IRANIAN STUDIES IN KAZAKHSTAN

Құрметті Өтеген Күмісбайұлы!	3
Асқар С. توانا بود هرکه دانا بودز دانش دل پير برنا بود	4
Амирбекова У.А ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ПАРСЫ КІСІ ЕСІМДЕРІН САЛҒАСТЫРУДАҒЫ ЛИНГВОМӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕР.....	5
Әлібекұлы А. Т.ІЗТІЛЕУҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ШЫҒЫСТЫҚ САРЫНДАР	8
Батырхан Б.Ш. Ө. КҮМИСБАЕВ – ҒАЛЫМ, АҚЫН, ҰСТАЗ	13
Есеналиева Ж.Ж. АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ШЫҒЫСПЕН ЛИНГВОМӘДЕНИ БАЙЛАНЫСЫ ЖӘНЕ КОГНИТИВТІК СИПАТЫ	15
Жұмажанова Ф.Т. Ө. КҮМИСБАЕВ - ПАРСЫ ӘДЕБИЕТІН ЗЕРТТЕУШІ ҒАЛЫМ	18
Қазыбек Г.Қ. ҚАСЫҢДА ЖҮР ЖАҚСЫ АДАМ	20
Қамбарбасқова Ғ. ШЫҒЫС ПОЭЗИЯСЫН ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (Ө.Күмісбаевтың «Иранбақтың бұлбұлдары» жинағы негізінде)	22
Орда Г. СЕГІЗ ҚЫРЛЫ БІР СЫРЛЫ.....	26
Рыбалкин В.С. «КОВАРНЫЙ» ИРАНИЗМ В ТРУДЕ ИБН ХУРДАДБЕХА	31
Тебегенов Т. С. ТАЛАНТ ПЕН ТАНЫМ ЖЕМІСТЕРІ	37
Ісімақова А.С. Ө.КҮМИСБАЕВ: ӘДЕБИ БАЙЛАНЫСТАРДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗІ	46

ҚАЗАҚСТАН ШЫҒЫСТАНУ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ КАЗАХСТАНСКОГО ВОСТОКОВЕДЕНИЯ ACTUAL PROBLEMS OF THE ORIENTAL STUDIES IN KAZAKHSTAN

عبد العزيز الخولي التغييرات التي تحدث للكلمات المنقولة الى كل من العربي والقازاقية في ضوء علم اللغة التقابلي	49
د. عبدالرحمن حجازي الوطن والحرية في شعر أحمد شوقي وأبي	54
Алжанбаева Ү., Боранбаева А. АРАБ ЖӘНЕ ПАРСЫ ТІЛІНЕ БІРДЕЙ ЕНГЕН ТҮРКІ СӨЗДЕРІНІҢ ИГЕРЛІУ СИПАТЫ.....	58
Атабай Б. АРАБ ГРАММАТИКАЛЫҚ МЕКТЕПТЕРІ	62
Әбдіқадырова Ж.Б. МЫСЫРДЫҢ XX Ғ. 90-ШЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ АРАБ-ИЗРАИЛЬ ҚАҚТЫҒЫСЫН РЕТТЕУ БОЙЫНША ҰСТАНЫМЫ	65
Әбелдаев Ж.Ә. XIX ҒАСЫРДАҒЫ ТҮРІК ПРОЗАСЫНЫҢ ДАМУ НЕГІЗДЕРІ	69
Әбідін З. А. АРАБ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ ЕСІМШЕЛЕР	73
Жапарова А.Б.	

5. Есеналиева Ж.Ж. Абай шығармаларындағы араб және парсы сөздерінің қолдану ерекшеліктері. Филология ғыл.кандидаты ғыл.дәрежесін алу дайын. дисс. авторефераты. -Алматы: 1993, 25б.
6. Жұбанов Қ. Абай – қазақ әдебиетінің классигі// Әдебиет майданы, 1934, №12-13.
7. Абай Құнанбайұлы. Толық шығармалар жинағы. - Алматы, 1939.
8. Байтұрсынов А. Қазақтың бас ақыны // Қазақ, 1913, №43.
9. Салқынбаев М. Қазақ-араб әдеби байланысы. -Астана : 2009, 205 б.

Ф.Т. Жұмажанова

филол.ғ.к., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Ө. КҮМІСБАЕВ - ПАРСЫ ӘДЕБИЕТІН ЗЕРТТЕУШІ ҒАЛЫМ

В этой статье рассматриваются исследования ученого, поэта У. Кумисбаева относящиеся к персидской литературе и переводы персидских поэтов.

Ключевы слова: Назира, дастан, литература, перевод, рубай.

This article is about the U. Kumisbayev's researches of Persian literature and translations of Persian poets.

Key words: nazira, poetry, literature, translation, rubai.

Иран әдебиеті - екі мың жылдық тарихы, дәстүрі бар әдебиет. Әлемдік мәдениет тарихында ерекше орын алатын парсы тіліндегі әдебиет Х-ХІ ғасырлардың өзінде дамудың шыңына көтерілді. Фирдоуси, Рудаки, Омар Хаям, Сағди, Хафиз, Жәми сияқты күллі әлемді таң қалдырған парсы- тәжік ақындарының туындылары аса құнды рухани игілікке айналды. Ақын, белгілі шығыстанушы-ғалым Ө.Күмісбаев қазақ әдебиетіндегі ақтандақтарды зерттеу саласына салмақты үлес қосып жүргенін оқырманы жақсы біледі. Абай Құнанбаев, Шәкәрім Құдайбердиев, Мағжан Жұмабаев сынды көрнекті әдебиет қайраткерлерінің поэзиялық шығармаларын ежелгі шығыс әдебиетімен салыстыра зерттеген автор араб-парсы-қазақ-түрік әдебиеттерінің көне және жаңа замандағы байланыстарына зер салып, қазақ, орыс тілдерінде бірнеше ғылыми-зерттеулер, кітаптар монографиялар жазған. Ақын- ғалымның парсы тіліне деген қызығушылығы, оны жегік меңгеруге деген ынтасы әлі күнге дейін ерекше. Әлем мойындаған Фирдоуси, Рудаки, Омар Хаям, Сағди, Хафиз, Жәми секілді парсы ақындарының шығармаларын парсы тілінен тікелей қазақ тіліне аударуы қазақ тілді оқырман тарапынан әрдайым жылы ықыласпен қабылданды. Өйткені парсы ақындары өлеңдерінің дені орыс тілі арқылы қазақ тіліне аударылғаны белгілі. Мысалы, Сағдидің "Гүлстанын" Мұзафар Әлімбаев, Омар Хайямды ақын Қуандық Шаңғытбаев, Хафизді бертінгі ақындар арасынан Әбіраш Жәмішев аударған. Бірақ ол ақындар түп нұсқадан емес, орыс тілінен аударған. Ақын, ғалым Өтеген Күмісбайұлының ерекшелігі тікелей парсы тілінен аударғанында дегіміз келеді. Ғалым "Иран әдебиеті", "Иран әдебиетінің тарихы", "Иранбақтың бұлбұлдары" атты еңбектерінде парсы классик ақындары ғана емес, сонымен бірге парсының жаңа және қазіргі әдебиеті өкілдерінің де еңбектерін қазақ тіліне аударып, әртүрлі мектеп өкілдерінің шығармашылығына талдау жасап, баға береді. Ал кейбір парсы ақындарының өлеңдері осы еңбектер арқылы алғаш рет қазақшаға аударылып, қазақ оқырмандарына таныстырылды. Аталған "Иран әдебиеті тарихы " атты кітабында Иран әдебиеті өмір сүрген бергі уақытта бірнеше қоғамдық экономикалық формациялар, династиялар ауыскандығын, ересен тарихи оқиғалар болғандығын айта келіп, сондай ерекшеліктерін ескере отырып Иран әдебиетінің тарихын мынадай шартты бөліктерге бөледі. 1. Ескі дәуір әдебиеті, яғни алғашқы қоғамдық құбылыстан феодализм пайда болғанға дейін. (жаңа эраның III-IVғ.ғ.). 2.Орта ғасыр дәуіріндегі феодализмнің шығуынан XVII ғасырдың ортасына дейін. 3. Жаңа уақыт әдебиеті-XVIIIғ. 4. Жаңаша уақыттың әдебиеті. Шығыс халықтарының ішінде ең бай, ең көне әдебиет парсы әдебиеті болып саналады. Ежелгі заманда Орта Азия және Иран халықтарының түп торкіні, тарихы бір болған бірге дамыған, сондықтан да парсы поэзиясының биіктері мен шындары тәжік халқының да ортақ мұрасы болып саналады. Ерте замандарда Орта Азия мен Иран халықтарының поэзиясының шығармашылығы бір бастаудан өріс алған. Бұлар үшін барлық даналықтың басы-"Авеста" екендігін айта келіп, осы "Авеста" кітабының ішіндегі көптеген тараулар, жазбалар кейінгі ғасырлардағы парсы-тәжік поэзиясының өріс алуының негізі болғандығын атап өтеді. Авеста өзінің алғашқы беттерінен бастап-ақ адам мен табиғатты жырлайды. әсіресе суды ерекше бағалайды. Шығыста суды қадірлеу, құрметтеу әлі күнге дейін өз мәнін жоғалтпаған. Қайда су болса, сонда өмір өмір болады

дейді парсылар. Аталған "Иран әдебиеті тарихы" кітабында осы Авестадан бастап Сағди еңбектеріне дейін камтылған. Фирдаусидің "Шахнамасының" дүниежүзілік әдебиеттегі рөліне мән мағынасына талдау жасай келіп, қазақтың ұлы ақыны Абай ғана емес, бұл шығармадан шығыстың әйгілі ақындары Низами, Хұсрау, Дехлеви, Жәми, Науаи, Муни, Хорезмилердіңде үлгі алғандығын тілге тиек етеді. Кіндік Азия жұртының ортақ қазынасы "Шахнаманың" үйрену мектебінің, қымбат та бағалы оқулығына айналып, жыр сүлейлері легі қабатының қаптауына ұйтқы болғанына дәйекті дәлелдер келтіреді. Тек Фирдауси ғана емес Сағди мен Хафиз жырлары да қазақтың ұлы ақыны Абай поэзиясы мен өзектес Сағдидың сыншылдыққа толы. "Аз ғана қанағат қып, келешек күндер толы ағын, Сараңдарға қонған бақыт байлық қана боладысы" ақын Абай ұғымындағы әдемі түрге айналып, өзгеше түрленіп, "бес асыл іске", "бес дұшпанға" айналып, тайға таңба басқандай айкындалып, қоңілге жылылық ұялатқан көркем шеберлікке ие болады. Яғни ұлы Абай олендері шығыс шайырларының шығармаларымен астасып жатқандығын көрсеміз. Сол сияқты Хафиз бен Абайдың махаббат лирикасының үндестікке негізделуі де заңды құбылыс. Ал, Рудаки мен Абай Құнанбаев жырларының сабақтастығы туралы олардың жастық шақты жыр ступінен ұқсастықтар іздейді. Мысалы Абай Құнанбаевтың:

Кұдай-ау қайда сол жылдар,
Махаббат қызық мол жылдар,
Ақырын ақырын иегініп
Алыстап кетт-ау құрғырлар,-
деген өлеңіне соған мазмұндас Рудакидің:
"Шашыма жақсам қара бояу,
Жас болу үшін емес қайта, құдайым-ау.
Қазалы адам жылайды қара киіп,
Мен де сол жастықты іздеп жылаймын-ау.-

деп жырлағанына назар аударады. Ғалымның пікірінше, екі ұлы ақынның шығармашылығындағы негізгі ұқсастық "жақсылықтың жамандықты жеңуі басым көрінуі ақындардың адам тіршілігіндегі сұлулықты ойып алып көрсетуінен" байқалады. "Жуианде аст набанде аст" деп іздеген жетер мұратқа деген мәтелді жиі қайталаған Шығыс шайырларының ішінен Насир Хұсроудың орны бөлектігін де атап өтеді. Өйткені ол "шындықтың ауылын іздеп түстім жолға" деп, Сұлтанмахмұт Торайғыров айтқандай жаһан кезіп жақсылық іздеп, жаны жай таппаған философ, жазушы Насир Хұсроу дүние құбылыстарына ерекше көзбен қарап, қыруар ой иесі данышпан еді. Ғалым Насир Хұсроудың "Сафарнамасы" жайында былай дейді: "Хұсроудың бұл туындысы иран-тәжік прозасынан бастауында тұрған толыққанды шығармаың бірінен саналады. Уақиғасы, тілі жеңіл, мұнда шұбалаңқылық жоқ қайта жинақы, парасатты прозамен есте қалады. Саяхатшы небір қиын кедергілерден алғырлығы, даналығы, шешендігі арқасында аман-есен шығып, келесі жолға шығып отырады" [1. 55]. Жазушының адамдарды ұлтқа, нәсілге, қараға аққа болмей тұтас адамгершілік көзімен қарайтындығын атап өтеді. Ақын- ғалым сонымен қатар, Иранның көрнекті публицисі Алиакбар Дехода шығармашылығында тілге тиек етеді Деходаның "Дивон-е Дехода" атты жырынан төмендегі жолдарды аударады:

" Сенем, сенем туады әлі шат күндер,
Дала жайнап, бұлбұл сайрап, бақ гүлдер.
қызғалдақтың ернінде шық дірілдеп,
Кокжиектен күнде шығар күлімдеп,
Сананды ойлап, қайткен күнде сабыр тап,
Жан, дініңді жамай берме, жабырқап.
Жылдар жылжып, өтер талай уақыт,

Бізді ұмытпай еске алады бір бақыт."- деген ақынның көкірегіні жарып шыққан жырларын, кесек ойларын қазақшаға жатық тілмен шебер жеткізе білген. Ғалым Ө.Күмісбайұлы Шығыс дастандары мен қазақ дастандары арасындағы байланыстың терең тамырын тануға ұмтылды зерттеді, зерделеді. Назирашылдық мұсылмандық Шығыс поэзиясында орта ғасырларда қалыптасқан. Осы "Назира" сөзі туралы қазақ араб әдоби байланысын зерттеуші ғалым М. Салқынбаевтың еңбегінде: "Назира сөзі - араб тілінен аударғанда ұқсастық, көшірме, үлгі мысал деген мағынаны береді" - [2. 9] деп көрсетеді аталған үрдіс негізінде қазақ әдебиетінде назирашылдық, назирагөйлік деп аталатын дәстүр пайда болды. Қазақ әдебиетіндегі "назирашылдық" туралы Өтеген Күмісбайұлы Шығыс поэзиясының тақырыбына жазған қазақ кітаби ақындарының біразының шығармашылығын зерттеді. Мысалы, Ораз молла, Шәді, Майлықожа, Жүсіпбек, Мәделі қожа т.б. Сөйтіп, "кітаби" немесе "қиссашыл" атанып кеткен сол тұстағы қазақ ақындары туған ауыз әдебиетінен қол үзбей, шығыстың классикалық

поэзиясының өрнектерімен өз шығармаларын көркемдей білді. Бұл жөнінде шығыстанушы ғалым Ислам Жеменей былай дейді: " Шығыста қызғылықты әдеби дәстүр қалыптасқан. Ол бұрынғы бір ақын басып кеткен жолды екіншісінің қайта басуы, жаңғырта жырлауы. Осы әдеби дәстүрді "жауап" дейді, "жауаптың" "назира" дәстүрінен өзгешеліктеріде бар. "жауап" кейде алдыңғы ақынның көркем туындысына жаңа шығарма жазу." [3. 35]. Шынында, шығыс шайырларының шығармаларының тереңіне сүңгіп, тұнығына жүзу қиынның қиыны. Олай дейтініміз, астарлы түрде айтылып, ишарамен берілетін ойды тұйығына тыққан ғазал мен рубаиларына кез келгеннің тісі бата бермейді. Екіншіден, ол дүниелер оқырманға бұрындары парсы тілінен тікелей емес, орысша аудармасы арқылы жетті. Сөйтіп, рухани құндылықтар біршама құнарын жоғалтты. Ал, Өтеген Күмісбайұлының түп нұсқада шебер аударуы ол кісінің ғалым ғана емес әрі ақын болғандығынан шығар дегіміз келеді. Оған дәлел ретінде, ақынның Әбдрахман Жәмидің шығармашылығын зерттеу барысында аударған өлеңінен үзінді келтірсек болады:

" Екі сұнкар әңгімесін үдетті
шоліркеулер жүйкемізді жүдетті.
Мынау мимырт ми дала да мезі етті,
Көз ашқалы көргенім сол демекті.
Кетсек шіркін алыс жаққа қалықтап,
Хан қолында тұрсаң сосын шалықтап."

Ақын-ғалым Абдрахман Жәми шығармаларының шыңы- "Ескендірдің даналық кітабы", осы кітабында мол салмақ жатыр, өйткені ол бұнда бес ғасыр бұрын әлеуметтік утопия жайында ой айтады, көркем формада айтады. Абдрахман Жәмидің таптық тарихи көзқарастың тар шеңберіне қарамастан сол уақыттың өзінде сондай ой айта білгендігі-батылдығы деп атап көрсетеді. Ғалым Өтеген Күмісбайұлының иран поэзиясы, иран әдебиеті, мәдениетіне арналған бірнеше еңбектері ғылыми монографиялары бар. Бұл еңбектерінде көптеген рубаяттарды түпнұсқасы мен аудармасын қатар берін отырады бұл зерттеушілерге, оқырмандарға, студент шәкірттеріне салыстыра отырып қарастыруды қоздегендігінен болар деп ойлаймыз. Шығыс әдебиеті мен қазақ ақындарының арасындағы мәдени байланысты сөз еткенде, Фирдоусидің "Шахнамасын" қазақшаға парсы тілінен аударған Тұрмағамбет Ізтілеуовтың шығармашылығын зерттеудегі еңбектері де ауыз толтырып айтуға әбден лайық. Тұрмағамбет ақын сияқты Өтеген Күмісбайұлы да Фирдоусиді қазақша сөйлеткісі келетіндіктен оның дастандарын парсы тілінен аударып үнемі ізденіс үстінде жүреді. Ғалым Шәкәрім Құдайберді ұлын шығыстанудың атасы деп атап, Хафиз өлеңдерін алғаш аударған шығармашылық тұлға ретінде танытты. Шәкәрімнің Хафизден аударған өлеңдеріне ғылыми талдау жасады. Ө. Күмісбайұлы шығыс дастандары мен қазақ дастандары арасындағы тамырластықты егжей-тегжейлі зерттеуші ғалым.

- 1.Күмісбаев Ө.К. Иран әдебиетінің тарихы.- Алматы, 2001
- 2.Салқынбаев М.Б. Қазақ араб әдеби байланыстары.- Астана, 2009
3. Жеменей И. Хафиз және қазақ әдебиеті. - Алматы, 2000

Г.Қ. Қазыбек

филол.ғ.к., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

ҚАСЫҢДА ЖҮР ЖАҚСЫ АДАМ

Автор статьи рассматривает особенные стороны великого писателя – Утегена Кумисбаева. Для этого автор берет как основу свои личные опыты и совместную работу вместе с писателем. Можно встретить немало интересных фактов о жизни профессора.

Түйін сөздер: *Восток, Мухтар Ауезов, перевод, Фирдоуси, Иран, У.Кумисбаев*

The author considers the special side of the great writer-Utegen Kumisbaev. To do this, the author takes as the basis of their personal experiences and work together with the writer. You can meet a lot of interesting facts about the life of a professor.

Key words: *East, Muhtar Auevov, translation, Firdowsi, Iran, U.Kumysbaev*

Әр адамның өмірінде небір жақсы, білімді, парасатты адамдардың кездесетіні белгілі ғой. Менің студенттік кезден бастап үлгі тұтатын оқытушыларымның бірі де бірегейі профессор Өтеген